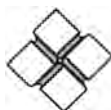

Antwoord geven op het leven zelf

Een onderzoek naar de basismethodiek
van de geestelijke verzorging

Job Smit

Eburon
Delft 2015

ISBN 978-94-6301-024-5

Uitgeverij Eburon
Postbus 2867
2601 CW Delft
tel.: 015-2131484 / fax: 015-2146888
info@eburon.nl / www.eburon.nl

(NL) Omslagontwerp: Textcetera Den Haag.

© 2015 JOB SMIT. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor.

© 2015 JOB SMIT. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

INHOUD

1	INLEIDING	17
1.1	Methodiekvraag in context	18
1.1.1	De context van de geestelijk verzorger	18
1.1.2	De context van de organisatie	18
1.1.3	De context van de beroepsgroep	19
1.1.4	De maatschappelijke context	20
1.1.5	Nederlandstalige Studies	20
1.2	Probleemstelling: basismethodiek	22
1.3	Opzet van de studie	23
1.4	Relevantie	23
1.5	Wetenschapstheoretische positionering	24
1.5.1	De keuze voor een generiek discours	24
1.5.2	Antropologische verankering	25
1.5.3	Inhoudelijk geïnformeerd door filosofie en theologie	25
1.5.4	Functioneel verhelderd door filosofie, theologie en sociale wetenschappen	26
1.6	De weg van deze studie	27
2	ZORG, BEGELEIDING, METHODIEK	29
2.1	Zorg	29
2.1.1	Heidegger en Ricoeur	29
2.1.2	Van Heijst	30
2.1.3	Tronto	31
2.1.4	‘Zorgen voor’, ‘zorgen dat’ en zorgvuldigheid	32
2.1.5	Rationaliteit van de zorg	34
2.1.5.1	Doelrationaliteit/functionele rationaliteit	35
2.1.5.2	Waarderationaliteit/substantiële rationaliteit	35
2.1.5.3	Onderscheid en verwevenheid	36
2.2	Praktijk	37
2.3	Begeleiding	39

2.3.1	Expertise	40
2.3.2	Veranderen	40
2.3.3	Welzijn	41
2.4	Methode, methodiek, methodologie	42
2.4.1	Kenmerken van methodisch werken	43
2.4.2	Methodiekontwikkeling	47
2.4.2.1	Gegroeid	47
2.4.2.2	Ontwikkeld	48
2.4.2.3	Bedacht	49
2.4.3	Twee conclusies	50
2.5	Basismethodiek	51
3	ZINGEVING ALS DOMEIN	55
3.1	Drie paradigma's	55
3.2	Schaakstukken op het bord: James Fowler	57
3.3	Nederlandse domeindiscussie	59
3.3.1	Vier poorten	60
3.3.2	'Het leven zelf'	61
3.4	Zingeving: antwoord geven op het leven zelf	63
3.4.1	Basis: het beschouwend vermogen	64
3.4.2	Inhoud: antwoord op het levensappel	65
3.4.3	Katalysatoren van zingeving	67
3.4.4	Bemiddeling van zingeving: Culturele zingevingstradities	68
3.4.5	Bron van zingeving: Spiritualiteit	69
3.4.6	Locus van het zingevingproces	70
3.5	Definities	71
3.5.1	Het ultieme	71
3.5.2	Transcendentie	72
3.5.3	Verbeelding	73
3.5.4	Zelftranscendentie	74
3.5.5	Religieuze zingeving	75
3.5.6	Het heilige	76
3.5.7	Levensbeschouwing	77
3.5.8	Wijsheidstradities	78
3.5.9	Spiritualiteit	78

3.6	Samenvatting	81
4	DE INFRASTRUCTUUR VAN HET ZINGEVINGSPROCES	83
4.1	Intellectuele achtergrond: drie discoursen	85
4.1.1	Metafysisch discours	85
4.1.2	Hermeneutisch discours	86
4.1.3	Psychologisch discours	87
4.2	Drie gestalten van zin	88
4.2.1	Zin als verbondenheidservaring	89
4.2.2	Zin als betekenis	94
4.2.2.1	Lagen van betekenis	94
4.2.2.2	Betekenisgehelen	95
4.2.2.3	Evaluatie in betekenisgeving	96
4.2.3	Zin als motivatie tot handelen.	98
4.2.4	Dynamiek van het zingevingsproces	99
4.2.5	Spiritueel-ethisch karakter van het zingevingsproces	102
4.3	Dialectiek van het zingevingsproces	103
4.3.1	Mens en wereld	104
4.3.2	Transcendentie en verbeelding	106
4.3.3	Traditie en persoonlijk antwoord	108
4.3.4	Bevestiging en Toewijding	109
4.4	Narratieve grondvorm van het zingevingsproces	111
4.4.1	Leven in verhalen	111
4.4.2	Polariteiten van het levensverhaal	113
4.5	Samenvatting	114
4.5.1	Domein en identiteit van de geestelijke verzorging	114
4.5.2	Richtingwijzers voor begeleiding	117
5	EXISTENTIEEL WELZIJN ALS PRAKTIJKDOEL	121
5.1	Denken in doelen	121
5.1.1	Extrinsiek en intrinsiek praktijkdoel	121
5.1.2	Van motief naar doel	122
5.1.3	Traject van dit hoofdstuk	123
5.2	Van functie naar doel: Clebsch en Jaeckle	124

5.3	Typen en doelen van pastoraat	126
5.3.1	Kerygmatisch pastoraat: verleiden tot verandering	127
5.3.2	Therapeutisch pastoraat: zoeken naar heling	127
5.3.3	Evenmenselijk pastoraat: bergen in relaties	128
5.3.4	Narratief-hermeneutisch pastoraat: projecteren van een weg	128
5.3.5	Conclusies	129
5.4	Vier praktijkdoelomschrijvingen geanalyseerd	130
5.4.1	Criteria	130
5.4.2	Smeets	131
5.4.3	Flierman	134
5.4.4	Timmerman	136
5.4.5	Riemsлагh	139
5.4.6	Conclusies	143
5.5	Existentieel welzijn	144
5.5.1	Zijn en zo-zijn	145
5.5.2	Toestand en beweging	149
5.5.3	Domeinen van welzijn	151
5.5.4	Existentieel welzijn als beaamd optimum	153
5.5.5	Aspecten van existentieel welzijn	154
5.5.6	Het niet-lineaire verband tussen spiritualiteit en welzijn	158
5.5.7	Conclusies	160
6	METHODISCHE MODELLEN IN DE GEESTELIJKE VERZORGING	161
6.1	Relationele modellen	162
6.1.1	Contextueel Pastoraat.	162
6.1.1.1	De status van deze benadering	162
6.1.1.2	Methodische opbrengst	165
6.1.2	Presentiebenadering	166
6.1.2.1	Eigen aard	167
6.1.2.2	Recht doen aan ambiguïteit, ondoorzichtigheid en tragiek	169
6.1.2.3	Beïnvloeding en doel	169
6.1.2.4	Ethisch fundament	170
6.1.2.5	Kritiek	170
6.1.2.6	Opbrengst	172
6.2	Formele modellen	176
6.2.1	Een narratief-psychologisch model	176
6.2.2	De Nijmeegse contingentiemethode	178

6.2.3	Zorg voor het verhaal	180
6.3	Functionele modellen	183
6.3.1	Focusmodel: resultaatgericht pastoraat.	184
6.3.2	Levensvragen in de hulpvraag	186
6.3.3	Diagnostische modellen	189
6.4	Motivationele modellen	192
6.4.1	Karakteristiek	192
6.4.2	Doel van spirituele modellen	194
6.4.3	De spirituele weg	195
6.4.3.1	Weiher: begeleiding rond het spiritueel geheim	195
6.4.3.2	Leget: Innerlijke ruimte	198
6.4.3.3	Van Knippenberg: Existentiële zielzorg	201
6.4.3.4	Ajouaou: de vraaghouding doorbreken	203
6.5	Conclusies	204
7	METHODOLOGISCHE VERANTWOORDING	209
7.1	Opzet van het onderzoek	209
7.1.1	Grondslag en doel van het onderzoeksontwerp	209
7.1.2	Aard van het onderzoek	210
7.1.3	Dataverzameling	212
7.2	Uitvoering van het onderzoek	213
7.3	Analyse	215
8	METHODISCHE PROFIELEN	219
8.1	Een relationele oriëntatie: Erik	219
8.1.1	Erik: meelopen tot inzicht	219
8.1.1.1	Methodische lijn	220
8.1.1.2	Doel	223
8.1.1.3	Perspectiefvergroting	223
8.1.1.4	Begeleidingsmodus, ontmoeting, dialectiek	224
8.2	Een formele oriëntatie: Annelies en Fred	224
8.2.1	Annelies: 'meer dan babbelen'	224
8.2.1.1	methodische lijn	225
8.2.1.2	Doel	227

8.2.1.3	Perspectiefvergroting	227
8.2.1.4	Begeleidingsmodus, Ontmoeting en Dialectiek	228
8.2.2	Fred: gekend worden in wat je drijft	228
8.2.2.1	Methodische lijn	228
8.2.2.2	Doel	233
8.2.2.3	Perspectiefvergroting	233
8.2.2.4	Begeleidingsmodus, ontmoeting, dialectiek	233
8.3	Een spirituele oriëntatie: Dirk en Gerard	234
8.3.1	Dirk: kúnnen veranderen	234
8.3.1.1	Methodische lijn	235
8.3.1.2	Doel	238
8.3.1.3	Perspectiefvergroting	238
8.3.1.4	Begeleidingsmodus, ontmoeting, dialectiek	238
8.3.2	Gerard: brengen van een goede boodschap	239
8.3.2.1	Methodische lijn	239
8.3.2.2	Doel	244
8.3.2.3	Perspectiefvergroting	244
8.3.2.4	Begeleidingsmodus, ontmoeting, dialectiek	245
8.4	Een functionele oriëntatie	246
8.4.1	Berend: vrede vinden en leven met beperkingen	246
8.4.1.1	Methodische lijn	246
8.4.1.2	Doel	248
8.4.1.3	Perspectiefvergroting	249
8.4.1.4	Begeleidingsmodus, ontmoeting, dialectiek.	250
8.4.2	Chris: recht doen en opstaan	250
8.4.2.1	Methodische lijn	250
8.4.2.2	Doel	252
8.4.2.3	Perspectief	252
8.4.2.4	Begeleidingsmodus, ontmoeting, dialectiek	253
8.4.3	Henk: leven volgens je roeping	254
8.4.3.1	Methodische lijn	254
8.4.3.2	Doel	258
8.4.3.3	Perspectief	258
8.4.3.4	Begeleidingsmodus, ontmoeting, dialectiek	259
9	VERGELIJKENDE ANALYSE	261
9.1	Algemene opmerkingen	261
9.2	De methodische lijn	262

9.2.1	Matrix	263
9.2.2	Van het relationele en formele naar het spirituele	267
9.2.3	Van het spirituele naar het functionele	270
9.3	Existentieel welzijn	271
9.4	Perspectiefvergroting als schakeling	273
9.5	Begeleidingsmodus	274
9.6	Ontmoetingskarakter	275
9.7	Van betekenis zijn	276
9.8	Conclusie: verdiepende beweging	277
10	BASISMETHODIEK GEESTELIJKE VEZORGING	279
10.1	De contactvorm: ‘begeleidingsontmoeting’	280
10.1.1	Betreden van de persoonlijke ruimte	280
10.1.2	Filosofie van de ontmoeting	282
10.1.3	Bezoek als spiritueel fenomeen	282
10.1.4	Zich bewegen in de zingevingsomgeving	283
10.1.5	Functionaliteit van de ontmoeting	284
10.1.6	De presentie-interventie controverser	285
10.2	Het streefdoel: spirituele conformiteit	287
10.3	Het proces van verdieping	288
10.3.1	Verdiepen door het realiseren van relationele waarden	288
10.3.2	Verdiepen door het realiseren van formele waarden	290
10.3.2.1	Structureel-formele waarden	290
10.3.2.2	Inhoudelijk-formele waarden	293
10.4	Het verhoopte doel: levensfunctionaliteit	296
10.5	Basismethodiek in beeld	297
10.5.1	Naderen-verdiepen-laten-verbinden-vieren	297
10.5.2	Het rituele bad als icoon	299
10.6	Implicaties	301
10.6.1	De rol van de expertise	301

10.6.2	Status en gebruik van de basismethodiek	303
10.6.3	De profileringscontroverse	304
11	SLOTBESCHOUWING	307
11.1	De praktische waarde van het onderzoek	307
11.2	De theoretische waarde van het onderzoek	308
11.3	De bruikbaarheid van het onderzoek	310
11.4	Mogelijkheden voor verder onderzoek	310
11.5	Terugblik	312
	BIJLAGEN	315
	SAMENVATTING	321
	SUMMARY	327
	LITERATUUR	333

"Natuurlijk, het universum is groot, maar je moet het wel in perspectief zien."

Diederik Smit, comedian

"..hij vervolgde zijn weg vol vreugde."

(Hand. 8:39 NBV)

Voorwoord

Dit boek gaat over methodiek, maar het is geen praktisch boek. Het is een theoretische studie over doel en methode van de geestelijke verzorging en gaat over de redenen die geestelijk verzorgers hebben om te doen wat ze doen. Toch speelt deze studie zich niet af in een ijle theoretische ruimte. De aanleiding ligt in de maatschappelijke praktijk: de transitie waarin de geestelijke verzorging zich momenteel bevindt. Inhoudelijk krijgt de praktijk aandacht door een empirisch onderzoek. Ook het oogmerk van deze studie is praktisch: het wil de praktijk dienen door het bieden van structuur aan zowel de praktijkbeoefening als de methodiekontwikkeling van het vak. Dit alles onder het bekende motto van Kurt Lewin: 'Er is niets zo praktisch als een goede theorie'.

De oorsprong van deze studie ligt in de suggestie van mijn begeleider: 'Zou het niet kunnen gaan over de methodiek van de geestelijke verzorging want daar mist iets'. Ik stemde toe in het onderwerp en het kostte mij vervolgens anderhalf jaar om te formuleren wat er nu precies miste. Er bleken wel een aantal (fragmenten van) methodische benaderingen van pastoraat/geestelijke verzorging te bestaan, maar zij bleken alle partieel te zijn. Sommige aspecten van het vak werden uitgewerkt, maar andere bleven in de schaduw. Wat miste was naar mijn idee een beroepseigen structuur waarbinnen deze benaderingen konden functioneren. Zo werd de vraagstelling van dit onderzoek geboren: wat is de methodische structuur oftewel de basismethodiek van de geestelijke verzorging? Deze vraagstelling bleek bij nader inzien een zekere lading te hebben. Ze suggereerde dat er zoiets zou bestaan als 'de' geestelijke verzorging. Als de vraag naar de basismethodiek van de geestelijke verzorging bevredigend beantwoord zou kunnen worden, dan zou dat een basis verschaffen om de verschillende tradities, benaderingen en werkvelden van de geestelijke verzorging met elkaar in gesprek te brengen en dat zou de ontwikkeling van vak ten goede kunnen komen.

Ondertussen had ik mijn eigen ervaringen opgedaan met de 'methodiekvraag'. Negen jaar geleden begon ik – na 25 jaar als Nederlands Gereformeerd gemeentepredikant te hebben gewerkt – als geestelijk verzorger in de ouderenzorg. Ook al ben je op gevorderde leeftijd, toch ben je een beginner als je van werkveld verandert. Zo kwamen ook de specifieke beginnersvragen op me af: 'hoe zet ik het werk op, hoe

pak ik de dingen aan, wat doe ik wel, wat doe ik niet, welke bijdrage kan ik eigenlijk leveren in het grote geheel etc.’ En ook beginnersfouten gingen aan mij niet voorbij. Op een van de eerste vergaderingen met het management, waarin ik een bescheiden beleidsstuk presenteerde strooide ik met de wijsheden die ik gedurende mijn opleidingstijd had opgedaan. Het was in de tijd waarin de presentiebenadering sterk tegenover de interventiebenadering werd gezet en ik de gedachte had omarmd dat geestelijk verzorgers niet met een vooropgezet doel werken, maar dat juist dat doeltreffend kon zijn. Ik werd afgeserveerd: “Onzin, jij werkt hier en je werkt hier niet voor niets. Je hebt net zo goed een doel en methode als ieder van ons”. Toen wist ik: hier is een beter verhaal nodig. Deze ervaring bleef mij gedurende het onderzoek altijd bij. Hoe vrij en beweeglijk geestelijk verzorgers zich op methodisch gebied ook bewegen: al het water van de zee wast niet weg dat ze ‘ergens voor zijn’. Deze overtuiging leidde tot de steeds duidelijker keuze om de geestelijke verzorging niet te benaderen als een levensbeschouwelijk gelegitimeerde maar als een maatschappelijk gelegitimeerde discipline, die net als alle zorgdisciplines gehouden is om haar doel en methode op een algemeen inzichtelijke manier te verantwoorden. Het leek mij een uitdaging om dat zo te doen dat het eigen geluid van de bestaande levensbeschouwelijke en sociaal-wetenschappelijke tradities kon blijven klinken. In hoeverre dat gelukt is, zal moeten blijken uit de reacties op deze studie.

Met veel motivatie en genoeg heb ik aan deze studie gewerkt. In de tussentijd is er in het veld het nodige gebeurd. Er zijn een aantal publicaties verschenen die raakten aan dezelfde vraag als waarmee ik bezig was en die noopten tot aanvulling van het betoog. Vermeldenswaard is verder de toenemende aandacht voor een tweedelijns geestelijke verzorging en experimenten met extramurale geestelijke zorg. Tenslotte moet genoemd worden dat in 2015 de beroepsvereniging de VGVZ een geheel vernieuwde beroepsstandaard aannam op het moment dat deze studie zijn definitieve vorm kreeg. Ik heb ervan afgezien deze te verwerken en refereer aan de vorige beroepsstandaard als ‘beroepsstandaard 2010’ en laat de nieuwe standaard buiten beschouwing.

Bij de afronding van een project als dit passen woorden van dank. Allereerst: ik ben een dankbaar mens. Dat ik de gelegenheid heb gekregen een draadje uit mijn biografie - dat er heel lang los heeft bij gehangen - alsnog in mijn leven in te vlechten, stemt mij uiterst dankbaar. Ik dank de respondenten die in deze studie aan het woord komen. Ik ben hen niet alleen erkentelijk voor hun bereidwilligheid en tijdsinvestering, maar ook voor hun inhoudelijke inbreng. Stuk voor stuk hebben ze mij belangrijke inzichten aangeleverd. Het empirisch deel getuigt daarvan. Een bijzonder woord van dank geldt mijn promotor Prof. dr. Ruard Ganzevoort. Hij bleef in mij geloven als ik werd geplaagd door twijfels over de kwaliteit van mijn werk. ‘Vind je het nog leuk?’ vroeg hij dan en mijn eigen hartgrondige ‘ja’ hielp mij dan weer verder. Misschien is dat op zichzelf wel een klein icoon van geestelijke verzorging. Zijn vlotte en trefzekere verwerking van mijn inzendingen versterkten de motivatie. Co-promotor Wim Smeets was altijd zeer belangstellend en gaf mij telkens het gevoel met iets wezenlijks bezig te zijn.

Het promotiefonds van de Nederlands Gereformeerde kerken dank ik voor hun tegemoetkoming in de kosten van deze uitgave. Het is een bevestiging van de band die ik met deze kerken heb. In hun midden ben ik geestelijk gevormd en in hun midden wil ik graag de inzichten van deze studie delen, die m.i. ook van belang zijn voor het kerkelijk pastoraat. Mijn werkgever Viattence dank ik voor de souplesse in de omgang met werktijden en voor de financiële tegemoetkoming. Ik hoop de resultaten van mijn studie vruchtbaar te kunnen maken voor de organisatie.

Niet in de laatste plaats dank ik Sarah die de louterende kunst verstaat om met een enkel voorbeeld een heel gedachtegebouw in te laten storten. Ik dank haar voor de ruimte die ze me bood door een full time baan te accepteren, voor de ondersteuning op momenten dat het nodig was en voor het inhoudelijk meedenken. Voor de correctie van het manuscript heeft ze aantal mooie zomerdagen opgeofferd.

De titel van deze studie verwijst naar waar het m.i. in de geestelijke verzorging om gaat: het ondersteunen en helpen van mensen bij het antwoord geven op het leven zelf, zodat ze weer verder kunnen.

De tweet van Diederik raakt op ironiserende wijze zowel het geheim van zingeving als geestelijke verzorging. De Ethiopische eunuch die volgens het Bijbelverhaal in Handelingen 8 zijn weg vol vreugde vervolgde, is voor mij een sprekend beeld van het doel van mijn werk als geestelijk verzorger. Daar doe ik het voor: dat mensen hun weg met vreugde kunnen vervolgen.

Op de omslag staat een detail van een joodse ‘miqve’ (reinigingsbad) in Qumran. Ik zie het als icoon van de methodische weg die geestelijk verzorgers samen met hun cliënten gaan. Het is een afdalen naar de diepte van het leven waar iets gebeurt wat zich aan methodische beschrijving onttrekt, om vervolgens weer op te klimmen naar de oppervlakte van het leven om op een andere manier verder te kunnen gaan. Het bezig zijn met deze studie was ook een soort afdaling. Nu weer omhoog en verrijkt verder.

Vorchten, oktober 2015.

1 INLEIDING

Al eeuwenlang wordt er in de publieke ruimte geestelijke zorg verleend aan zieken, gedetineerden en militairen (Goudswaard, 2006). In dat licht is een studie over doel en methode van de geestelijke verzorging vreemd: zouden we na zoveel eeuwen niet moeten weten waar we mee bezig zijn? Het antwoord op deze vraag ligt in de grote veranderingen die zich de afgelopen halve eeuw in het religieuze landschap van onze samenleving hebben voltrokken. Die zijn zo ingrijpend geweest dat de geestelijke verzorging zichzelf opnieuw heeft moeten uitvinden. Het is niet overdreven hier van ‘transitie’ te spreken: de overgang naar het werken in een ander paradigma (Vosman, 2012).¹ Vanouds is de geestelijke verzorging gezien als een religieuze en levensbeschouwelijke activiteit op het publieke erf en dat is nog steeds de visie die in de wetgeving verondersteld wordt. In dit paradigma is bezinning op doel en methode van het vak nauwelijks nodig. De doelen lopen immers parallel aan de doelen die men zich in de religieuze gemeenschap stelt en de methoden (manieren van werken) worden bepaald door de tradities die daar gelden. Dit paradigma staat echter al enige decennia onder druk. Ze staat onder politieke druk, omdat religie en levensbeschouwing steeds meer worden gezien als behorend tot de private levenssfeer en van daaruit wordt het steeds moeilijker in te zien waarom geestelijke verzorging een publieke verantwoordelijkheid zou zijn en uit publieke middelen zou moeten worden bekostigd. Ze staat ook onder culturele druk, omdat als gevolg van de maatschappelijke processen van privatisering, pluralisering en deinstitutionalisering religie en levensbeschouwing in toenemende mate los van instituten wordt beleefd (Ganzevoort, 2006). Toepassing van het beginsel dat ieder die 24 uur of langer in een instelling verblijft recht heeft op de geestelijke verzorging die bij hem past – zoals vastgelegd in de kwaliteitswet zorginstellingen – zou in de huidige situatie strikt genomen moeten leiden tot aanstelling van een oneindig aantal verschillende geestelijk verzorgers of tot aanstelling van neutrale geestelijk verzorgers. In deze ontwikkelingen is de beroepsvereniging VGVZ² de weg ingeslagen van de professionalisering (VGVZ, 2010:6). Men streeft er naar om van de geestelijke verzorging een maatschappelijk erkend beroep te maken met dezelfde kenmerken als verwante beroepen. Daarvoor is de formulering nodig van een afgebakend domein, maatschappelijk legitimatie, professionele expertise, kwaliteitsborging en publieke bekostiging (Brouwer, 1995; Schilderman, 1998, 2006)³. In dit rijtje hoort ook thuis de transparantie over het in de praktijk na te streven doel en de weg waar-

¹ Transitie betekent ‘overgang’ of ‘kentering’. De term heeft een specifieke betekenis gekregen in de bestudering van samenlevingsvraagstukken. Zo definieert Rotmans transitie als “ingrijpende en onomkeerbaar kanteling van systemen in de samenleving” (Rotmans:10). Ik gebruik de term in algemenere zin: een fundamentele systeemverandering, een voortgang van het werk in een ander paradigma, het schoeien van het werk op een andere leest.

² Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen. Voor informatie: internet: www.vgvz.nl.

³ De geschiedenis van deze professionalisering is op meerdere plaatsen beschreven (De Roy e.a., 1997:4-6; Snelder, 2006; Timmerman, 2011:189-193).

langs men het wil bereiken. Zo wordt de vraag naar doel en methode van de geestelijke verzorging relevant.

1.1 Methodiekvraag in context

Binnen de beroepsgroep van geestelijk verzorgers is de methodiekvraag omstreden. De principiële vraag ligt op tafel of doelgericht en methodisch werken zich wel met geestelijke verzorging verdraagt.⁴ Is het voor de geestelijke verzorging niet karakteristiek dat aan de ander zoveel mogelijk de ruimte geboden wordt om te zijn wie hij is, en is methodisch toewerken naar een voorgegeven doel daarmee niet in strijd?⁵ Deze vraag neem ik serieus door in deze studie niet alleen na te denken over wat onder geestelijke verzorging wordt verstaan maar ook over wat onder methode en methodiek wordt verstaan.⁶ Voor nu wil ik volstaan met het noemen van vier contexten waarin de methodiekvraag zich onvermijdelijk opdringt.

1.1.1 De context van de geestelijk verzorger zelf

Vanuit de context van de geestelijk verzorger zelf is er behoefte aan een praktijktheorie – en daarmee aan een methodiek – die structuur biedt aan het dagelijks werk van de geestelijk verzorger. Door de ingrijpende culturele en maatschappelijke veranderingen op het gebied van spiritualiteit en religie kan niet men zomaar in het voetspoor van de traditie verder gaan. De geestelijk verzorger staat voor de uitdaging om het werk vorm te geven op een manier die bij de recente culturele ontwikkelingen en de specifieke werkcontext past.⁷ De structuur moet door de geestelijk verzorger zelf aangebracht worden. Hij dient zicht te krijgen op de plaats die hij in de organisatie of in de samenleving inneemt om van daaruit concrete activiteiten te ontwikkelen. Iedere geestelijk verzorger of Dienst Geestelijke verzorging moet antwoord geven op de vraag wat men beoogt en langs welke weg men dat wil bereiken. Dit proces heeft inmiddels geleid tot een waaier aan methodische benaderingen en middelen (Walton, 2014c). Hieruit moet men een keuze maken. Dat roept de vraag op naar de criteria op basis waarvan men deze keuze maakt.

1.1.2 De context van de organisatie

De methodiekvraag komt ook naar voren in de werkomgeving van de geestelijk verzorger: de organisatie of - in het geval van de vrijgevestigde geestelijk verzorger - de samenleving. Wie als geestelijk verzorger werkt, krijgt te maken met collega-zorgprofessionals, die ieder op hun eigen wijze een bijdrage leveren aan het welzijn

⁴ Met name in kringen van het 'spiritueel humanisme' speelt deze vraag. Men erkent slechts 'impliciete doelstellingen' (doelstellingen vanuit het subject) en men bepleit een 'intuïtieve methodiek' vanuit de persoonlijke kwaliteiten van de geestelijk verzorger, (Van Ijssel, 2007:221-237;468; Jorna, 2005).

⁵ Walton constateert dat het maximaal respecteren en bevorderen van het subject-zijn van een cliënt een sleutelrol speelt in de geestelijke verzorging. Afstemming op de ander is de kernnotie in de methodiek (2014a). In 6.2. en 10.2.6 kom ik terug op de presentie-interventiecontroverse.

⁶ Zie hoofdstuk 2

⁷ Rebel heeft 6 ambivalenties geformuleerd waarin de geestelijk verzorger zijn weg moet vinden: aanbod/vraag; begeleiding/behandeling; kerk/ziekenhuis ;ambtelijk/professioneel; pastoraat/geestelijke verzorging; vrijplaatsfunctie/medewerker (Rebel, 1994).

van mensen. De vraag dringt zich dan op wat het eigene is van de bijdrage van de geestelijk verzorger in vergelijking met de psycholoog, de maatschappelijk werker, de arts, de activiteitenbegeleider, de vertrouwenspersoon, de mentor, etc. Dat eigene is niet slechts gelegen in dat waar men zich mee bezig houdt (domein van het beroep), maar ook in de manier waarop men te werk gaat. Helderheid over de eigen manier van doen is belangrijk omdat er inhoudelijk een forse overlap is met andere zorgdisciplines: vragen rond relaties, verwerking van emoties, zinvolle dagbesteding, ethische vragen, rouw, etc. Als twee hetzelfde doen is het nog niet hetzelfde. In een verpleeghuis kunnen zowel een activiteitenbegeleider als een geestelijk verzorger bezig zijn met bloemschikken of herinneringsactiviteiten.⁸ Het verschil zit in het doel dat ze nastreven en de manier waarop ze bezig zijn. In de krijgsmacht kunnen zowel een maatschappelijk werker als een geestelijk verzorger met een militair in gesprek zijn over de relatie tot het thuisfront. Het verschil zit in het doel dat ze nastreven en de manier waarop ze bezig zijn. Wie zijn beroepsidentiteit als geestelijk verzorger wil profileren, zal daarom ook methodisch als geestelijk verzorger herkenbaar moeten zijn (Ganzevoort & Visser, 2007:33-34). Als het eigene van het vak gelegen is in het verband tussen het 'wat' en het 'hoe', dan rijst de vraag hoe die verbinding gelegd kan worden. Dit probleem wordt expliciet genoemd in wetenschappelijk onderzoek. Het onderzoek van De Roy (De Roy e.a., 1997) laat zien dat geestelijk verzorgers het eigene van het beroep vooral zien in de manier waarop ze met mensen en dingen omgaan (8) en het constateert juist op dit punt een probleem. Het eigene van het vak wordt door geestelijk verzorgers en deskundigen geformuleerd met uiteenlopende termen als empathie, zingeving/levensbeschouwing, vrijplaats en 'teamlid-zijn'. Daarvan wordt de empathie - dat hier staat voor de relationele aspecten van begeleiding - het hoogst gewaardeerd. Maar het onderzoek laat zien dat juist dit aspect van de geestelijke verzorging los staat van de inhoudelijke aspecten van het vak die met de termen zingeving en levensbeschouwing zijn aangeduid. De auteurs concluderen:

"Het is echter niet precies duidelijk, ondanks alle nadruk die erop gelegd wordt, hoe deze empathie verband houdt met de andere dimensies die het eigene van het beroep uitmaken. Juist dit aspect, dat zich wellicht het minst leent voor professionalisering, speelt een prominente maar onduidelijke rol in het eigene van het beroep." (De Roy e.a., 1997:149)

Met andere woorden: Het verband tussen het 'wat' en het 'hoe' is onvoldoende inzichtelijk.

1.1.3 De context van de beroepsgroep

Ook de context van de beroepsgroep genereert de vraag naar doel en methodiek. De VGVZ streeft professionalisering na. Men wil aantonen dat het beroep van geestelijk verzorger een volwaardig beroep is. Daarbij horen een eigen wetenschappelijk verantwoord en maatschappelijk geborgd domein, verantwoorde doelstellingen en

⁸ Reminiscentieactiviteiten zijn activiteiten waarmee men door objecten of het stimuleren van het vertellen verhalen over vroeger de oudere in contact wil brengen met zijn eigen realiteit en identiteit.

beproefde methoden. Verder is een voortdurende inspanning noodzakelijk om de kwaliteit te verbeteren. In dit streven naar professionalisering zijn methodiekontwikkeling en methodiekverantwoording onontbeerlijk. Kwaliteitsborging vereist immers kwaliteitscriteria: wat is goede en geslaagde zorg en wat is slechte, mislukte geestelijke verzorging?

1.1.4 De maatschappelijke context

Geestelijk verzorgers werken vaak in organisaties en die streven per definitie doelen na. Zij zijn gehouden tot een verantwoord beheer van middelen, tijd en geld en moeten voldoen aan omschreven kwaliteitseisen. Naar de mate waarin geestelijk verzorgers deel uitmaken van een organisatie kunnen ook zij bevraagd worden op de effecten van hun werk en de efficiency van hun inzet. Kunnen ze aangeven welke bijdrage ze leveren aan het organisatiedoel en langs welke weg ze dat doen? (Huizing, 2008)? Hetzelfde geldt in beginsel voor vrijgevestigde geestelijk verzorgers. De cliënt wil weten waar hij aan toe is en heeft recht op transparantie in doelen en wegen.

Samengevat: aandacht voor de methodologie van de praktijk van de geestelijke verzorging dringt zich op:

- vanwege de behoefte aan een structurerende praktijktheorie;
- vanwege de profilering van de eigen identiteit van de geestelijke verzorging;
- vanwege de noodzaak tot professionalisering;
- vanwege de maatschappelijke eis tot transparantie;

1.1.5 Nederlandstalige Studies

De maatschappelijke context van de geestelijke verzorging en de wijze waarop zij georganiseerd is, verschilt per land. De Nederlandse situatie heeft een eigen profiel en daarom heb ik mij in eerste instantie beperkt tot Nederlandstalige studies over de methodiek van de geestelijke verzorging. Daar waar men zich baseert op buitenlandse auteurs heb ik die erbij betrokken. Zoals te verwachten is voor een zich ontwikkelende discipline is er in de bezinning veel aandacht voor de theoretische grondslagen. Ook is er de nodige aandacht voor de activiteiten die geestelijk verzorgers ontplooiën en de competenties waarover zij moeten beschikken. Veel minder aandacht is er voor het vragencomplex dat hier tussen ligt: de praktijktheoretische overwegingen die bepalen welke activiteiten men met welk doel onderneemt. Het lijkt een soort ‘black box’ die in de literatuur soms kort in beeld komt als er een beroep wordt gedaan op persoonlijke inzichten en vaardigheden van de geestelijke verzorger.⁹ In het Nederlandse taalgebied is mij geen studie bekend die systematisch ingaat op de plaats en werking van de methodiek in de geestelijke verzorging. Wel zijn er allerlei publicaties die daaraan raken. Er is al gewezen op de studie van De Roy e.a. die de kloof tussen relationele en inhoudelijke aspecten van het vak naar boven haalt. Uit hetzelfde jaar stamt de publicatie van Van Rhijn en Meulink-

⁹ Zie hoofdstuk 6.